

Телешун С.О.*

ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В ПЕРЕХІДНИХ СУСПІЛЬСТВАХ. ДОСВІД УКРАЇНИ

In article the concept of human rights and the citizen in «new democracies» on an example of Ukraine is analysed under conditions of system crises. The new form of a civil society - a multimedia society is considered.

Україна транзитивна держава, що знаходиться в стані активного формування нових суспільних інститутів та відношень, Якість нових політичних реалій формується на тлі перманентних системних криз, які є однією з основних ознак розвитку перехідного суспільства. Ключовою складовою цих процесів є протиріччя з одного боку між новоствореними політичними, державними і економічними інституціями, які декларують сучасні ліберальні цінності, а з іншого неефективними механізмами реалізації прав і свобод людини і громадянина, що звужує реальний простір дії інститутів громадянського суспільства і провокує перманентну соціальну нестабільність.

Кризові явища, що охопили політичну систему в Україні, насамперед пов'язані з особливістю формування «нових демократій», які характеризуються потужною політичною поляризацією суспільства, економізацією всіх сфер політики, правовим нігілізмом — де кожний правовий або конституційний акт розглядається з позиції корпоративних інтересів та тактичної доцільності взяття чи утримання влади. А сама влада сприймається основними політико – економічними акторами, як універсальний інструмент зосередження матеріальних, політико – правових та адміністративних ресурсів. За цих умов національний політико-економічний бомонд не завжди може адекватно реагувати на нові суспільні реалії та виклики, сприймаючи «права людини» в значній мірі не як базовий фундамент реалізації довгострокових державних інтересів, а як декларативну ознаку демократичних цінностей, які потребують легітимізації в очах світової та вітчизняної спільноти.

Основні і загальноприйняті права і свободи людини і громадянина в нових демократіях стають лакмусовим папірцем незворотності демократичних змін та здатності національного політико – економічного істеблїшменту створити дієвий «соціальний ліфт» між громадянами і легітимною владою, який би виконував функції провайдера «нових ідей, технологій і облич» і був би гарантом і контролером реалізації особистих, політичних, соціально економічних, культурних та екологічних прав громадян. Неєфективне управління, втрата або «продаж» національними владними інституціями функцій соціального арбітра, провокують (особливо в умовах світової кризи) в новоутворених демократіях - корпоративні війни між основними політико – економічними групами впливу за контроль над власністю, розподілом функціональних повноважень і бюджетних ресурсів. Крім того, структурні зміни всередині суспільства істотно корелюються потужними зовнішньополітичними впливами з боку основних світових та регіональних лідерів, які намагаються формувати підконтрольні групи впливу для реалізації власних національних інтересів.

За цих умов реформа державного управління в перехідних суспільствах тісно пов'язана з трансформацією політичної системи, яка на сьогоднішній день має ознаки

*доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної аналітики і прогнозування Національної академії державного управління при Президентіві України

«нефункціональної демократії». Ці перехідні демократії значною мірою залежать від персональних якостей домінуючих лідерів, їх оточення, здібностей концентрувати у відносно короткий термін значні обсяги власності та фінансові ресурси, ніж від правової культури і традицій, зрілої економічної і політичної системи та ефективного публічного менеджменту.

За відсутності системного (не плутати з власним, або загальним) баченням суспільних реформ українські політики, поки що в більшості пропонують формулу політичної доцільності, що базується на поєднанні ознак «формальної демократії» кінця XIX — середини XX ст. та сучасному «українському корпоративізмі» основних фінансово-промислових груп та їх політичних груп тиску. Спроба отримати «надприбуток» (в широкому розумінні слова) у всіх сферах суспільного буття, незалежно від форм власності і місця в політичній ієрархії, без урахування суспільних інтересів значної (до 40%) частини населення, провокує соціальну і правову апатію, унеможлиблює відкриту інтелектуальну конкуренцію і вихолощує принципи реальної демократії, тим самим звужуючи вплив громадянського суспільства на державні інститути та обмежуючи доступ значних верств населення до соціальної інфраструктури та власності, а значить обмежуючи права і свободи українських громадян.

За роки, що минули після «помаранчевої революції», тема розвитку громадянського суспільства в Україні та його вплив на державні і політичні інститути влади широко обговорювалася не лише у колі державних і політичних діячів, а й науковців, журналістів та представників громадських організацій.

Перш за все це пов'язано з тим, що після президентських виборів 2004—2005 рр. в нашій державі склалися унікальні обставини для формування засад зрілого громадянського суспільства, яке б змогло відповідати усім канонам світової демократії, щодо реалізації прав і свобод громадян. Проте за цей час політичний істеблішмент, з різних обставин, на жаль, не зміг запропонувати рамкові, але обов'язкові для усіх суспільних акторів правила гри, які б стали базовими ПОЛІТИКО - ПРАВОВИМИ НОРМАМИ для утворення нових інституційних традицій «суспільної злагоди і прогресу». Натомість, амбіції, в значній мірі не фаховість у сфері суспільних відносин та публічного управління, перетворили бажання мільйонів громадян у пропагандистські кліше, що стали піар технологіями під час виборів і вкладаються у тезу — «влада понад усе», навіть тоді, коли цю владу політики обіцяють використати з метою реалізації прав і свобод власних громадян, як гарантію сталого і незворотного демократичного розвитку України.

Проте певною мірою можна стверджувати, що політичний та державний істеблішмент, декларуючи загальнодемократичні цінності, не зміг запропонувати суспільству дієвий та ефективний, а головне ЗРОЗУМІЛИЙ механізм щодо реалізації поставлених завдань. Пересічний, як зараз модно казати, український платник податків, в своїй більшості так і не зрозумів своєї власної ролі і долі в суспільно-політичних процесах, а особливо у сфері прийняття державних рішень, від яких залежить його майбутнє. У гіршому випадку він статист, що обслуговує «ногами» на виборах політико-економічний бомонд та їх партійні проекти, а у кращому, і це насправді позитив, він намагається незалежно від державних інститутів збагачуватися і прилаштовуватися до нового політико економічного і соціального середовища створюючи неформальні засади і механізми реалізації своїх базових, основних та загальноновизнаних прав і свобод.

За цих умов потужні фінансові, адміністративні, інформаційні ресурси основних українських гравців були спрямовані на розподіл політико-правових повноважень та фінансово-матеріальних ресурсів, які б могли задовольнити інтереси основних фінансово-промислових груп та їх «політичних лобістів».

Україна знову, як і в 1991 році, опинилася на перехідному етапі формування «нових – старих « правил гри. Після «романтично-номенклатурного», «державно-капіталістичного» та «олігархічно-демократичного» етапів українське суспільство увійшло у фазу «корпоративної демократії» (або «легалізаційного періоду»), де обмежена кількість політико-економічних гравців за допомогою фінансів, політико-корупційних послуг, інформаційних маніпуляцій, а також судової системи фактично сформували нові правила гри, які частково усунули громадян від прямого впливу на політичні процеси, унеможливили інтелектуальну та кадрову конкуренцію, підмінивши їх «партійним та імперативним квотуванням».

Виникає ситуація – «не функціональної демократії», при якій формується штучний розрив між інтересами політико-економічного істеблішменту, що приймає доленосні рішення, і громадянами — платниками податків, яких ми називаємо середнім класом. За цих умов формат стосунків між ними змінюється, починає пробуксовувати «соціальний ліфт», що є постачальником «нових ідей і нових людей» від однієї соціальної групи до іншої, який є запорукою життєздатності суспільства та стабільності його політичних і державних інститутів.

Показово, що у експертному співтоваристві дискусія в основному точиться довкола принципів формування громадянського суспільства, його відповідності стандартам країн західної демократії. Разом з тим, на нашу думку, необхідно говорити про побудову не тільки громадянського суспільства, а про й побудову наступної форми громадянського суспільства — мультимедійного суспільства, з новою класифікацією суб'єктів політичного процесу, чітко визначених дефініцій права та власності.

В цілому, Україна повинна декларувати не стільки цінності партійної системи ХХ століття, скільки цінності громадянського суспільства з ознаками мультимедійності ХХІ століття, адже саме останнє виступає у сучасних умовах індикатором зрілості політичних партій, з правом широкого вибору, без виключень та обмежень.

Нове громадянське мультимедійне суспільство — це по перше суспільство різнопланових ВЛАСНИКІВ, ВІДКРИТЕ ДЛЯ ОБМІНУ ІНФОРМАЦІЄЮ І ВЛИВ НА ІНФОРМАЦІЮ, з чітко зрозумілим і адекватним сучасним викликом - ПРАВОВИМ ПОЛЕМ і ЕФЕКТИВНИМИ МЕХАНІЗМАМИ захисту власних прав і свобод громадян.

По-друге, це складна плюралістична система, що об'єднує множинні форми суспільної діяльності: асоціації, клуби, профспілки, кондомініуми, де партії є лише одним із сегментів громадянських інституцій. У даному контексті важливою видається «революція» у партійному будівництві, а саме поява політичних партій, характерних для мультимедійного суспільства ХХІ ст., спроможних реалізовувати не тільки політичний, а й правозахисний вибір людини і бути готовими до цивілізаційних викликів у цій царині. Разом з тим, це можливе лише за таких умов:

— створення умов для відокремлення бізнесу від влади (але не від політики, що практично неможливо і поки що не потрібно при існуючій прозорості та відкритості);

— часткове відділення бюрократії від політики (бюрократія повинна бути розділена на політичну (від партійних структур тощо) та державну (ефективних менеджерів).

Наступною ознакою є незалежна від держави плюралістична система, яка може самостійно організовуватися згідно з громадянською ініціативою та суспільними очікуваннями і бути мобільною та ефективною у стосунках з державними і політичними інституціями. Ця система вимагає проведення реформ у соціальній сфері, податкової реформи, а також загальної кодифікації законодавства, приведення його до європейських стандартів.

Крім того, громадянське суспільство ХХІ ст. повинно характеризуватися стабільністю ефективного менеджменту, який діє за принципом фаховості, порядності (відпо-

відності загальноприйнятим нормам моралі), патріотизму (домінуванню не вузько корпоративних, а національних інтересів з компромісним їх поєднанням у цивілізаційному вимірі). В цій ситуації постає проблема зведення до мінімуму шкоди, яку можуть завдати суспільству, за словами Карла Попера — «негідні правителі». Вирішити цю проблему можуть спільно: ефективно діючий громадянський контроль, політична опозиція, незалежні засоби масової інформації та високопрофесійна і адекватна до змін влада.

І останнє — це правове демократичне суспільство, де головним чинником виступає визнання, забезпечення та захист природних і набутих прав людини і громадянина. Мова насамперед йде про чітко розписану процедуру застосування норм права, де суд є дуже важливою складовою реалізації прав і свобод громадян, але не підміняє собою демократичні інститути суспільства, тим самим втрачаючи функції незалежного арбітра. І де відповідальні політики намагаються тримати баланс між ринком і соціальним захистом, не прикриваючись демагогічною, незалежно від свого політичного забарвлення, риторикою.

Адекватна реакція на зміни є інтелектуальним тестом як для влади, так і опозиції. Це, насамперед, пов'язано з тим, що в Україні наразі практично відсутній конкурентний ринок інтелектуальної власності, особливо у сфері управління. На сьогоднішній день переважно «конкурують» фінанси, компромат, «обличчя» та організації забезпечення. Відсутність же змістовної інтелектуальної конкуренції (не плутати із агітаційною полемікою) політичних сил, призводить до того, що у громадян по відношенню до політичної еліти формується стереотип «політичної тусовки», а до партій як до «демократичного» засобу штампування «вождів».

Ще раз підкреслюємо, що ситуація поглиблюється в негативному плані також тим, що в Україні не визначилися з :

- а) загальнонаціональною ідеологією «національних інтересів»;
- б) ефективними технологіями впровадження реформ загального управління державою;
- в) юридично та політично відповідальними кадрами, здатними взяти на себе роль локомотивів реформ.

Разом з тим, попри наявні проблеми, українське суспільство визріло для створення умов інтелектуальної конкуренції у політиці. Справа в тому, що у політичному житті не існує стабільного комфорту, а домінує жорстка конкуренція, де двигуном формування політичного та державного лідера, на нашу думку, є соціальна ОБРАЗА. Комплекс «кращого» підштовхує не тільки до конкурентної боротьби, а й до «продажу» громадянам нових суспільних послуг та індивідуальних якостей.

Вітчизняний середній клас, який тільки формується, поступово із об'єкта перетворюється у суб'єкт політики, починаючи самотужки її творити, іноді претендуючи при цьому на роль станового хребта суспільства. За цих обставин політики, громадські та державні діячі повинні стати суб'єктами конкурентних змагань за право бути інтелектуальними провайдерами реформування суспільства. Залучення ж рядових громадян до експертного співтовариства дозволить створити взаємну довіру та електоральну підтримку у прийнятті важливих державних рішень.

День сьогоднішній також вимагає нових інтелектуальних підходів і до розуміння формули «громадянин — держава — суспільство». Мова повинна йти про будівництво такого суспільства, де громадянин є головною соціокультурною, економічною та інформаційною одиницею, яка не повинна підпадати під прокрустове ложе: «більшість — меншість», або ж «держава з функціями арбітра і громадяни». Можна також говорити і про частковий продаж арбітражних функцій державою третій стороні, яку ми називаємо транснаціональними корпораціями, або ж вітчизняні ФПГ, які починають розпоряджатися на свій розсуд, в залежності від фінансових, адміністративно-політичних та інформаційних ре-

сурсів, правами громадян, витискаючи останніх на суспільну периферію, тим самим провокуючи перманентний громадянський конфлікт. Це дуже важливо, адже наразі біля 56% громадян не бачать свого місця в тих процесах та реформах, які проходять у державі.

Разом з тим, становлення громадянського суспільства не зводиться лише до явищ політичного порядку, таких, як парламентаризм чи демократія. Наріжним каменем є система пріоритетності прав індивідів та спільнот.

До речі, на мою думку соціальні виклики, глобальні катаклізми, науково – технічні досягнення, структурні зміни в економіці, політичні і громадські ініціативи, екологічні проблеми, світові кризи тощо, суттєво впливають як на зміст і функції громадянського суспільства так і на права людини, трансформуючи їх у відповідності до сучасних викликів. Таких кардинальних змін «права людини» зазнали на протязі XIX – XXI століть біля 11 раз. Відсутність реакції суспільства та їх політичних лідерів на ці виклики можуть призвести до стагнації політико – економічних і соціальних інституцій та системних конфліктів. Перед суспільством у царині прав людини постають додаткові виклики та загрози, це зокрема: виникнення нових політичних течій і напрямків ліво соціального спрямування, трансформація конфесійного простору у світі, загроза скорочення продовольчих і питних ресурсів, втручання і маніпуляція психічною поведінкою людини, вплив і обмеження доступу до інформації, нові форми тероризму і біологічних загроз тощо.

Суспільство відчуває фальш і неефективність з боку сучасної «політичної еліти», яка використовує громадян як технологічний інструментарій у боротьбі за владу. За цих умов вибори усувають громадян від влади, нівелюючи основні якісні принципи демократії.

Ідеал народовладдя, навіть за наших аморальних умов, передбачає, що громадяни можуть впливати на політику тоді, коли ВОНИ ПОБАЖАЮТЬ, а не тоді коли політики цього захочуть.

Цілком зрозуміло, що питання власності, а через нього і «капіталізація» української політики ставлять на порядок денний питання єдиної ідентичності політичного істеблішменту та створення традицій у дотриманні владних домовленостей, проте політичний компроміс неможливий без активної участі міноритарних акціонерів — українського народу, які легітимізують політичну волю основних гравців. У разі, якщо цього не відбудеться, ми маємо перспективу зіткнутися з одного боку з проявами авторитаризму, з іншого — з постійно діючими рецидивами незбалансованої системи з ознаками квазідемократичних цінностей.